

УДК 37.017:316.42

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШКОЛЯРА – ФУНДАМЕНТ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

© 2019

Браславська Оксана Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор завідувач кафедри географії та методики її навчання

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
(20300, Україна, Умань, вулиця Садова, 2, e-mail: oksana.braslavska@udpu.edu.ua)*

Максютов Андрій Олексійович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
(20300, Україна, Умань, вулиця Садова, 2, e-mail: andriy.maksyutov@udpu.edu.ua)*

Анотація. У статті висвітлюється проблема формування соціальної компетентності особистості, розкриваються особливості шкільного віку як сенситивного періоду системного залучення дитини до громадського життя, формування й розвитку соціальних засад життєдіяльності школяра. Наведені трактування зарубіжних та вітчизняних дослідників, у яких представлено сутність поняття «соціальна компетентність» та її структура. У статті обґрунтовано важливість пошуку ресурсів для формування соціальної компетентності особистості з позицій суспільних змін. Уточнено структурні складники означеного педагогічного явища. Визначено пріоритети науково-методичного супроводу соціального зростання особистості в закладі загальної середньої освіти. Запропоновані підходи щодо формування життєвих компетентностей учнів та наведені переваги їхнього застосування. Запропоновані науково-методичні аспекти вирішення проблем сучасної шкільної освіти (формування і розвиток компетентності дитини, що забезпечує самореалізацію її особистості, позитивної навчальної мотивації та усвідомлення мети навчальної діяльності, навичок самостійної роботи та успішного спілкування, реалізація умінь працювати в колективі, розвиток умінь брати на себе відповідальність за спільну і власну діяльність).

Ключові слова: соціальна компетентність, життєва компетентність школяра, компетентнісно зорієнтована освіта, науково-методичний супровід, соціальне середовище.

DEVELOPMENT OF SOCIAL COMPETENCE OF SCHOOLS - FUNDAMENT MODERNIZATION OF MODERN EDUCATION

© 2019

Braslavskaya Oksana Vladimirovna, doctor of pedagogical sciences, professor of the department of geography and methods of its study

*Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychnya
(20300, Ukraine, Uman, Sadova street, 2, e-mail: oksana.braslavska@udpu.edu.ua)*

Maksutov Andriy Alekseevich, candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Department of Geography and methods of its training

*Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychnya
(20300, Ukraine, Uman, Sadova street, 2, e-mail: andriy.maksyutov@udpu.edu.ua)*

Abstract. The article deals with the problem of formation of social competence of the individual, reveals peculiarities of the school age as a sensitive period of systematic involvement of the child in public life, formation and development of social principles of life of the individual schoolboy. The interpretation of foreign and domestic researchers, which presents the essence of the concept of «social competence of schoolboy» and its structure. The article substantiates the importance of finding resources for the formation of social competence of the individual from the standpoint of social change. The structural components of this pedagogical phenomenon are specified. The priorities of scientific and methodological support of social growth of the personality in the general educational institution are determined. Proposed approaches to the development of students' vital competencies and the advantages of their application are presented. Proposed scientific and methodical aspects of solving problems of modern school education: formation and development of cognitive competence of the child, which ensures the development and self-realization of the individual; formation of positive learning motivation and awareness of the purpose of educational activity; formation of students' skills in independent learning activities and successful communication; realization of ability to work with team and team; development of the ability to assume responsibility for joint and own activities in order to achieve the result.

Keywords: social competence, pupil's vital competence of schoolchildren, competence-oriented education, scientific and methodological support, social environment.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному світі формуються якісно нові підходи щодо вирішення соціальних, економічних та

політичних проблем, що максимально актуалізує роль і значення людини, людського фактора у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Людський фактор, посилення його дієвості виступають як головна тенденція соціального прогресу. Тому завдання вивчення особливостей і можливостей людини, умов цілеспрямованого впливу на її розвиток стали аналізуються багатьма галузями: філософія, соціологія, психологія, педагогіка та інші. Стрижневою є проблема визначення місця людини, її позиції в системі суспільних зв'язків, тобто мова йде про розкриття процесу розвитку особистості, закономірностей її становлення, умов і механізмів формування.

Педагогічна наука і практика дотепер не дає чітких аргументованих відповідей на питання, які стосуються психолого-педагогічних аспектів соціальної компетентності школярів та педагогічних умов її формування засобами навчальних предметів. Причинами такого становища виділяємо недостатнє використання в освіті соціально значимого потенціалу навчальних предметів та відсутність наукового обґрунтування організаційно-педагогічних умов його реалізації.

За результатами досліджень можна констатувати явну недостатність рівня сформованості соціальної компетентності до 30 % школярів, їх безпорадність у відносинах з однолітками, нездатність вирішувати найпростіші конфлікти. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба аналізу і теоретичного осмислення феномена соціальної компетентності та її складових, вікових особливостей соціальної компетентності школяра, освітньо-виховного потенціалу навчальних матеріалів, що дозволяють обґрунтувати технологію її формування. Сучасний заклад загальної середньої освіти має стати місцем, де учень отримує можливість широкого соціально-практичного самостійного контакту з найбільш значущими і близькими для його розвитку сферами життя. Накопичення школярем цінного соціального досвіду – шлях, який сприяє розкриттю його вікового потенціалу і, як наслідок, – успішному вступу в доросле життя, що реалізується за умови сформованості соціальної зрілості (компетентності) на певному шаблі його розвитку.

Отже, сучасна школа покликана зробити істотний внесок у процес формування основ соціальної компетентності школяра, так як саме в цей віковий період відбувається цілий ряд перетворень, необхідних для становлення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядалася аспекти цієї проблеми і на яких обґрунтовується автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Останнім часом помітно активізувалися дослідження проблеми соціальної компетентності особистості. Соціальна компетентність, як предмет міждисциплінарного вивчення, розглядалася: Т. В. Антоновою, В. А. Болотовим, Н. М. Боритко, А. Б. Георгіївським, В. І. Загв'язінським, І. А. Зимньою, Н. В. Калініною, Е. В. Коблянською, В. Н. Куніциним, О. Е. Лебедевим, І. А. Липським, М. І. Лук'яновою, Г. І. Марасановим, А. В. Мудриком, Дж. Равеном, Н. А. Рототаєвою, Т. І. Самсоновою, Л. Н. Шабатурою та ін. Теоретико-методологічні положення про сутність соціалізації особистості висвітлені у працях: Т. Ф. Борисова, Л. В. Коломийченко, В. С. Мухіна, Л. В. Трубайчук, Д. І. Фельдштейн. Аспекти соціально-педагогічної концепції активної взаємодії людини і середовища знайшли своє відображення у наукових доробках Г. Е. Білицької, Н. І. Білоцерківець, В. Г. Бочарова, А. В. Брушлинського, Н. В. Гарашкіна, Б. З. Вульфова, І. С. Кон, Н. В. Калініна, Е. В. Коблянської, С. Н. Краснокутської, Р. М. Куліченко, В. Н. Куніцина, Л. В. Мардахаєва, В. А. Нікітіна, Л. В. Трубайчук. Вивченням питань компетентнісного підходу в освіті займалися В. Г. Байденко, Е. Ф. Зеєр, І. О. Зимня, А. Г. Каспржак, Н. В. Кузьміна, В. Н. Куніцина, О. Е. Лебедев, А. М. Новиков, Дж. Равен, Г. К. Селевко, А. В. Хуторський, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, В. Д. Шадриков, Д. Б. Ельконін та ін.

Реалізація компетентнісного підходу здійснюється шляхом формування у школяра ключових компетентностей, що складають його суб'єктивний досвід у колі питань, з якими він має бути добре обізнаним, володіти досвідом і знаннями; мається на увазі система універсальних якостей і здібностей учня, прагнення і готовність осмислено і ефективно застосовувати їх на практиці. Особливий інтерес представляють роботи В. І. Байденко, де дається узагальнення досвіду теоретичного осмислення компетентнісного підходу у вищій освіті. Вчений звертає увагу на те, що посилення когнітивних та інформаційних аспектів у сучасному виховному процесі не «покривається» традиційним поняттям професійної кваліфікації, а поняття компетентності видається більш адекватним [1, с. 114]. А. В. Хуторський розглядає компетентність як відображення соціального замовлення на мінімальну підготовленість особистості для повсякденного життя в навколишньому світі; умови реалізації особистісного змісту навчання, засіб подолання відчуження учня від освіти; заданість реальних об'єктів навколишньої дійсності для цільового комплексного застосування знань, умінь і способів діяльності; заданість мінімального досвіду предметної діяльності учня, необхідного для його практичної підготовленості відносно реальних об'єктів дійсності; наявність у різних навчальних предметах і освітніх галузях – метапредметний елемент змісту освіти; зв'язок теоретичних знань з їх практичним використанням для вирішення конкретних завдань; інтегральні характеристики якості підготовки учнів і засоби організації комплексного особистісно і соціально значимого освітнього контролю [10, с. 266]. Враховуючи досвід вездозначених науковців можна зробити висновок, що сучасна школа не може залишатися осторонь від процесів модернізації освіти, де формування компетентності школярів є однією з найбільш актуальних проблем освіти і виховання. Це підтверджується визнанням компетентнісного підходу як основи побудови державного освітнього стандарту загальної освіти нового покоління.

Формування цілей статті (постановка завдання). Процес формування соціальної компетентності учнів буде ефективним, якщо розглядати соціальну компетентність як соціально значущу інтегративну якість особистості, що формується через теоретичне обґрунтування і реалізацію організаційно-педагогічних умов, створення належного освітнього середовища. У статті розкриваються деякі з умов, дотримання яких стане результатом сформованості в учнів здатності до співробітництва в групі та команді, мобільності, уміння адаптуватись і визначати особисті цілі та виконувати різні ролі й функції в колективі, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти індивідуальних і колективних дій; уміння визначати й реалізовувати мету комунікації; розв'язувати питання різних життєвих ситуацій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Гуманістичний зміст соціального розвитку передбачає утвердження ставлення до людини як найвищої цінності буття, створення умов для вільного розвитку кожного. В освіті такий зміст передбачає єдність загальнокультурного, соціально-морального розвитку особистості де соціальна компетентність може бути розглянута як інтегральна характеристика особистості, особистісне новоутворення, що формується в процесі її соціалізації. У структурі соціальної компетенції особистості особливу роль відіграють три основних компоненти: сукупність психологічних якостей, моральних орієнтирів і цінностей, життєва компетентність і комплекс соціальних ролей особистості. У руслі компетентнісного підходу соціальна компетентність є однією з ключових компетентностей випускника школи. Звертаємо увагу на результати досліджень Дж. Равена, який глибоко і різнобічно досліджував компетентність в сучасному суспільстві. Унікальність розробленої автором психологічної моделі компетентності полягає у визначенні системоутворюючого фактора – ціннісно-мотиваційної орієнтації особистості. Автор довів, що оцінка «здібностей» поза контекстом індивідуальних цінностей практично безглузда і що ці незалежні компоненти компетентності мають кумулятивний ефект і можуть заміщати один одного [7, с. 296]. Таким чином, в розгляді сутності компетентності Дж. Равен спирається на поняття «мотивація», «цілепокладання», «поведінка». Вельми значимо, що важливу роль в особистому та суспільному розвитку він відводить таким психологічним якостям, як потреба в інновації та лідерство. При цьому вважає, що найбільш важливою є система ціннісних орієнтацій, сформованих у родині. У роботах І. А. Зимньої визначається поняття «компетентність» як інтегральний соціально-особистісно-поведінковий феномен в сукупності з мотиваційно-ціннісними і когнітивними складовими [4, с. 260]. Факторами, що впливають на формування компетентності особистості є середовище життєдіяльності, усвідомлена практична діяльність та її генотипні особливості. Науковці виділяють варіанти взаємодії середовищних і генотипних факторів у вигляді здобутих суспільством знань про природу, суспільство, мислення, техніку і способи діяльності; досвіду здійснення різних способів діяльності, який втілюється в уміннях і навичках особистості; досвіду творчої, пошукової діяльності щодо вирішення нових суспільних проблем; ставлення до світу, один до одного, тобто система емоційної, вольової, моральної, естетичної вихованості [6, с. 198].

Ці фактори традиційно включаються в зміст освіти і, за твердженням автора, є гарантами не тільки відтворення, але і подальшого розвитку соціальної культури учнів. У зв'язку з цим, В. А. Сластьонін визначає такі системні якості особистості, у якій сформовано соціальну компетентність: спрямованість як динамічну ієрархію змістотворних цінностей і мотивів, що становлять ціннісно-мотиваційну сферу особистості; здатність до рефлексії (усвідомлення, осмислення, прогнозування процесу і результатів діяльності); відповідальність і самостійність як організація, регуляція і регламентація поведінки; здатність до самореалізації і самовизначення в світі [9, с. 83].

Важливим є питання формування наукових понять. Виділяють предметні поняття (знання загальних і суттєвих ознак і властивостей предметів і явищ) і поняття відносин (знання, що відображають зв'язки і відносини об'єктивних речей і явищ). Для перших виділяють кілька стадій засвоєння: виділення функціональних ознак предметів, пов'язаних з їх призначенням; перерахування відомих властивостей без виділення істотних і несуттєвих; виділення загальних, суттєвих ознак. Для других теж виділено кілька стадій: розгляд конкретних випадків вираження цих понять; широке узагальнення, що застосовується до будь-яких випадків. Цікавою є думка А. Н. Леонтьєва, який наголошує на тому, що особистість теж «виробляється» – створюється суспільними відносинами, в яких індивід бере участь [5, с. 135]. Саме за позитивних умов адаптації дитини до суспільних норм життя відбувається успішне освоєння нею досвіду людського буття, розвиток психічної зрілості тобто готовності контролювати свої бажання і почуття.

Питання соціального й психологічного розвитку особистості розглядається на тлі її навчально-пізнавальної діяльності. Вивчаючи психолого-педагогічні основи навчання, К. Д. Ушинський розглянув процеси дитячої уваги, пам'яті, уяви, мислення і встановив залежність успішності їх розвитку від умов соціального середовища, в якому виховується і навчається дитина [11, с. 439]. Значний внесок у вивчення даного питання внесли видатні психологи і педагоги Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, С. Л. Рубінштейн, А. Н. Леонтьєв [2; 3; 5; 8]. Соціальний і психологічний розвиток особистості головним чином включає в себе формування таких якостей як встановлення взаємовідносин з оточуючими, вміння знаходити компроміс, регулювати свою поведінку, інтереси, бажання згідно суспільної ситуації шкільного навчання. Більшу частину свого дитинства дитина проводить в школі, де проходять найбільш складні вікові періоди її розвитку. Л. С. Виготський надавав великого значення цим періодам дитячого розвитку, розглядав динаміку переходів від одного періоду до іншого, характеризуючи зміни дитячої психіки і новоутворення в розвитку

особистості [2, с. 146]. Психічні особливості особистості, її духовність і моральні якості формуються під впливом соціального середовища. Крім вищезазначених можна визначити наступні фактори, які можуть визначати соціальний розвиток особистості: природно-кліматичне середовище, в якому живе і виховується дитина; батьки; тип сім'ї, найближче оточення дитини; умови життєдіяльності та засоби комунікації; досвід і соціальні ролі дитини в сім'ї; індивідуальна ситуація розвитку, яка виникає тому, що дитина не тільки об'єкт, а й суб'єкт навчання і виховання.

Сучасна освіта повинна забезпечувати можливість успішної адаптації школярів у суспільстві. Адже засвоєні в дитинстві стратегії закладають фундамент соціальної поведінки і багато в чому визначають її в подальшому житті. Стихийне становлення поведінкових стратегій не завжди забезпечує ефективну соціальну адаптацію, тому процес їх формування має контролюватися вчителями, психологами, соціальними педагогами. Школяреві необхідна цілеспрямована допомога в побудові ефективних поведінкових стратегій. Тому, розвиток соціальної компетентності має стати одним з важливих напрямків роботи школи.

Компетентність в цілому передбачає знання, вміння, досвід, здібності до реалізації певного кола повноважень. Поняття «соціальна» визначає коло повноважень, відносячи його до соціальної сфери, а саме до суспільства, поведінки і взаємодії в ньому. Звідси соціальна компетентність – соціальні навички (обов'язки), що дозволяють людині адекватно виконувати норми і правила життя в суспільстві. Основу соціальної компетентності складають знання про суспільство, правила і способи поведінки в ньому. Для школяра суспільство представлене широким (світ, країна) і вузьким (сім'я, школа) оточенням і його соціальна компетентність визначається тим, наскільки він обізнаний ними. Тому, одним з важливих шляхів розвитку соціальної компетентності вважаємо формування у дитини знань про способи поведінки і взаємодії в кожному з цих середовищ. Учитель повинен здійснювати цілеспрямовану роботу по згуртуванню дитячого колективу, дотримання правил взаємодії, обговорювати з дітьми різні ситуації взаємодії і стратегії поведінки в них. Адже під час навчання в школі в учнів розвивається і кристалізується мотивація соціальної діяльності як прагнення до успіху (досягнення) чи страх перед невдачами. У психологічних дослідженнях доведено, що мотивація на успіх є позитивною основою для соціальної адаптації. При такій мотивації дії особистості спрямовані на досягнення конструктивних, позитивних результатів, що визначає особистісну активність. Страх не виконати завдання, підвести колектив сприяє відмові учня від діяльності. Саме тому, в процесі інтенсивного розвитку та якісного перетворення пізнавальної сфери дитини важливим є надання їй умінь керування власними психічними процесами, що набувають опосередкованого характеру, стають усвідомленими і довільними. Це створює фундамент для виникнення і розвитку здатності до довільної регуляції поведінки та саморегуляції. Довільна регуляція поведінки (керівництво в поведінці свідомими, соціально-нормативними цілями і правилами, здатність до саморегуляції) значима для розвитку соціальної компетентності школярів.

Отже, соціальна компетентність в шкільному віці базується на таких особистісних утвореннях як мотивація досягнення, довільність, позитивне ставлення до себе, висока самооцінка, (вміння визначати емоційні стани інших людей), здатність до конструктивної взаємодії (вміння конструктивного вирішення конфліктних ситуацій). Їх розвиток визначається освітнім середовищем, яке створюється в школі, у класі. Соціальні вміння і навички формуються на безпосередньому досвіді особистості, в результаті спеціально організованої діяльності та активної соціальної взаємодії. Досить ефективним у цьому плані є метод проектів, який дозволяє організувати заняття так, щоб дитина могла досягти успіху, тобто дієво реалізуватися.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Важливим напрямком роботи закладу загальної середньої освіти є створення умов для формування соціальної компетентності учнів. Наразі соціальна компетентність школярів формується переважно під час освоєння певних навчальних предметів. Сформована соціальна компетентність характеризує дитину як відкритую до суспільства особистість, що володіє навичками соціальної поведінки, готову до сприймання соціальної інформації, з бажанням пізнати оточуючий світ. Доведено, що стратегії соціальної поведінки, засвоєні в шкільному віці, можуть стати фундаментом розвитку повноцінної особистості. Тому необхідною умовою є цілеспрямована допомога у побудові ефективних поведінкових стратегій, а розвиток соціальної компетентності школярів повинен стати одним із важливих напрямків роботи школи. Подальшого вивчення варті питання виявлення можливостей конкретних навчальних предметів та розширення арсеналу засобів формування соціальної компетентності школярів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Байденко В. И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы): методическое пособие. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. 114 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва: Педагогика, 1991. 480 с.
3. Ельконін Д. Б. Вибрані психологічні праці / за ред. В. В. Давидова, В. П. Зінченко. Москва: Педагогіка, 1989. 554 с.
4. Зимняя И. А. Социальная работа, как профессиональная деятельность. *Социальная работа* / отв. Ред. И. А. Зимняя, 1992. Вып. 2. 260 с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1975. 304 с.

6. Лернер И. Я. Теоретические основы процесса обучения в советской школе / под ред. В. В. Краевского, И. Я. Лернера. Москва: Педагогика, 1989. 316 с.
7. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / пер. с англ. Москва: «Когито-Центр», 2002. 296 с.
8. Рубінштейн С. Л. Про мислення і шляхи його дослідження. М: Просвещение, 1958. 256 с.
9. Сластенін В. А., Ісаєв І. Ф., Міщенко О. І., Шиянов Е. Н. Педагогіка: навч. посібник для студентів педвузів. Москва: Школа-прес, 2002. 146 с.
10. Хуторской А. В. Эвристическое обучение: Теория, методология, практика. Москва: Международная педагогическая академия, 1998. 266 с.
11. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. Проблеми російської школи / за редакцією: А. І. Піскунова. Москва: Педагогіка, 1974. Том 2. 439 с.